

**МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕПРЕСІЇ
В ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА**

ВІТАЛІЯ ПАПІШ

Ужгородський національний університет, Ужгород — Україна
olvijaa@bigmir.net; ORCID: 0000-0002-2609-1620

**JĘZYKOWA REALIZACJA DEPRESJI
W POWIEŚCI OLGI KOBYLAŃSKIEJ
W NEDELIU RANO ZILJA KOPALA**

WITALIA PAPISZ

Użhorodzki Uniwersytet Narodowy, Użhorod — Ukraina

STRESZCZENIE. Badanie przeprowadzono w zakresie współczesnej psycholingwistyki. Jego aktualność warunkuje niedostateczny rozwój psychoanalizy językowej na Ukrainie, a także konieczność nowej recepcji klasyków ukraińskich, do których należy Olga Kobylanska — przedstawicielka prozy epoki modernizmu. Celem artykułu jest prześledzenie środków językowych użytych do przedstawienia motywu depresji w powieści O. Kobylanskiej *В неділю рано зілля копала*. W artykule przeanalizowano leksykę użytą w opisanu łez, płaczu, smutku, samotności. Wyznaczono korelację między zasobami lingwistycznymi a fenomenem psychologicznym samej autorki. Rezultaty badań dowodzą, że język w utworze literackim zawiera zakodowaną informację psychologiczną. A zatem prześledzony w artykule bogaty „tezaurus” smutku może wskazywać na fakt, że podczas pisania powieści Olga Kobylanska była w stanie głębokiej depresji, co jednak nie przeszkodziło jej w stworzeniu arcydzieła, którym zachwyca się świat.

Słowa kluczowe: Olga Kobylanska, psycholingwistyka, depresja, smutek, łzy, zmartwienie

LANGUAGE IMPLEMENTATION OF DEPRESSION
IN THE NOVEL BY OLGA KOBYLIANSKA
U NEDILIU RANO ZILLIA KOPALA

VITALIIA PAPISH

Uzhhorod National University, Uzhhorod — Ukraine

ABSTRACT. The research is made in line with modern psycholinguistics. The topicality of work is conditioned by the weak development of linguistic psychoanalysis in Ukraine and by the need of a new reading of Ukrainian classics, including Olga Kobylanska, a representative of modern prose. The purpose of the work is to reveal the linguistic means of realization of hidden depression in the novel by O. Kobylanska *U nediliu rano zillia kopala*. The vocabulary on the designation of tears, crying, sadness, loneliness is examined in the article. The correlation between linguistic means and the psychological phenomenon of the author herself is determined. The main generalization is that artistic speech retains encoded psychological information. And the thesaurus of sadness revealed by us testifies that at the time of the writing the novel O. Kobylanska was in a state of deep depression, which, however, did not hinder to create a masterpiece that the world is fond of.

Key words: Olga Kobylanska, psycholinguistics, depression, sorrow, tears, sadness

Антропоцентризм сучасної лінгвістики спонукає до новітнього осмислення мовної практики елітарних творчих особистостей, до яких належить й українська письменниця-класик епохи модернізму Ольга Кобилянська. Про неї написано сотні наукових літературознавчих досліджень, зокрема й сучасні праці Т. Гундорової, О. Зборовської, О. Камінчук, С. Павличко, Н. Томашук, О. Якименко, С. Михиди та ін., але мовознавчих — обмаль, хоч існує нагальна потреба здійснити всебічний лінгвістичний аналіз художнього тексту письменниці, а саме й з огляду на теорію психолінгвістики, що й визначає актуальність цієї статті.

Нове осмислення художньої спадщини О. Кобилянської пов'язуємо із психолінгвістичним аналізом її художнього мовлення. Ця наукова розвідка є продовженням наукових спостережень, відбитих у попередніх розвідках авторки. Мета цієї наукової студії — виявити мовні засоби реалізації авторської депресії на матеріалі повісті *В неділю рано зілля копала* (1909), написаної за мотивом романтичної пісні-балади *Ой не ходи, Грицю*. Текст належить до класичних форм красного письменства, уведений у навчальну програму середньої школи та закладів вищої освіти (ЗВО), перекладений багатьма мовами, інсценізований. Вистави за цією повістю успішно проходять на сценах театрів України. Сюжет твору розвивається двома лініями. Перша пов'язана з трагічною долею циганки Маври, яку батько Андронаті врятував від смерті

за її подружню зраду, вимоливши вигнання з табору, а її новонароджене немовля підкинув заможним чужим людям. Сам теж залишив табір і все життя самотньо поневірявся по світу. У кінці твору Мавра дізнається, що Гриць — її син, колись відібраний від неї й підкинутий на виховання багатим людям. Смерть Гриця циганка розцінює як Боже покарання за скоєний гріх. Друга лінія — любовний трикутник: Гриць, Тетяна, Настка. Тетяна отруєє коханого, щоб він не дістався нікому.

Твір написано в непростий час. Період к. XIX – поч. XX ст. ознаменований переходом від реалізму до модернізму, від простого споглядання до внутрішнього відчуття. Це активізувало “неконтрольовану енергію несвідомого” (за Фрейдом), що наповнила літературу новим змістом, а потім і новою формою, але значну увагу потрібно приділяти особистості самої письменниці. Психолінгвістичні особливості тексту досліджували Н. Акімова, В. Белянін, Л. Виготський, М. Жинкін, А. Загнітко, О. Зорькіна, С. Куранова, О. Леонтьєв та ін. У сучасній психолінгвістиці суб’єктивному фактору в мові відводиться першорядна роль. Художній текст розуміють як результат внутрішньої, психічно-емоційної роботи автора, тому в ньому репрезентовані невидимі грані його душі. Як наголошував Д. Овсянико-Куликовський, „письменник, коли творить, менш за все думає про передавання своєї думки іншим: він занурений у внутрішній процес створення цієї думки” [Овсянико-Куликовский 1895: 19] (переклад автор. — В. П.).

В. Белянін наголошував, що психологічні особливості автора можна простежити на різних етапах написання тексту, зокрема на етапі вибирання *теми*, етапі окреслення *ідеї*, етапі творення *характерів*, етапі втілення особливостей *композиції* й *сюжету*, та особливе місце дослідник відводить *мові*: „Через мовне вираження художній текст набуває особливого звучання та увиразнюється низкою прийомів, завдяки яким і набуває своєї неповторності” [Белянін 1988: 20–21] (переклад автор. — В. П.).

У повісті *В неділю рано зілля копала* елементи депресії простежуються на всіх рівнях. *Тему* авторка обирає трагічну. Головна *ідея* твору — без любові не варто жити. *Персонажі*, хоч і кожен по-своєму, але всі нещасливі й самотні. Та найбільше підтверджень депресивного стану авторки знаходимо в її художньому *мовленні*. На думку О. Вольф, необхідно розмежувати „мову, що *описує* емоції, і мову, що їх *виражає*” [Вольф 1985: 41] (переклад автор. — В. П.). Тільки за такого підходу можна розмежувати *підсвідому авторську* депресію від *свідомо змодельованої* під персонажа чи ситуацію.

Депресія як психологічна категорія пов’язана з важким емоційним станом і виявляється через смуток і зниження активності, самотність, одноманітність, сірість. Про вербальну репрезентацію депресії писали Н. Вітт, М. Гамзюк, Е. Носенко, О. Шахнарович. В. Зубцов виділяє чотири складники депресії: а) *емоційні прояви* (туга, страждання, відчай, очікування біди, знижена оцінка

особистості); б) *фізіологічні прояви депресії* (порушення сну; болі та різні неприємні відчуття в тілі); в) *поведінкові прояви* (уникання соціальних контактів); г) *мисленнєві прояви депресії* (песимістичне бачення майбутнього без перспективи; думки про власну непотрібність) [Зубцов 2016: 79].

Текст повісті *В неділю рано зілля копала* оприявлює майже всі названі види депресії. Загальну знижену емоційну експресію твору можна відчутти вже з кількох фраз: *Спокійно і тужливо, хвилюючись і крилато, заколисувало щось у воздуху до сну, заливаючись притім смутком. Рівно і обережно, тут тихо, там шепотом, а все в один голос, все шум і шум [...] [Кобилянська 2017: 3]* (жирний шрифт в ілюстраціях автор. — В. П.; далі в дужках вказуватимемо сторінки за цим виданням). У подібній емоційній тональності витриманий майже весь текст.

Найбільш поширеними симптомами депресії В. Пишель, М. Полив'яна та інші вважають *печаль і відчуття безнадійності* [цит. за: Зубцов 2016: 80]. В аналізованій повісті домінує лексика на позначення печалі, вербалізована словами з коренем *сму-* (*смуток, смутний, смутніти, смутно, посмутнілий*). Ними передано пригнічений емоційний стан персонажів: *заливаючись смутком* (с. 3); *задержався смуток* (с. 51); *обгортає болючий якийсь смуток* (с. 65); *насуває смуток, розпікає душу* (с. 90); *ніс [...] смуток-тугу* (с. 90); *в'яне за ним серцем і до смутку любить* (с. 100); *серце віщувало смуток* (с. 135); *наведе на неї смуток* (с. 153) *аж за серце хапаючий смуток* (с. 155); *крився сам смуток* (с. 159); *від смутку-горя зберегти не встигли; в смутку тонула* (с. 184); *посхилялися в смутку* (с. 19); *смутом вигравала, нагадала своїм смутком щось давно минуле* (с. 197); *або дуже смутні, або всі веселі* (с. 48); *замирає в смутній глибині* (с. 89); *він посмутнів* (с. 66); *він аж посмутнів* (с. 150); *не роз'яснить її посмутнілу душу* (с. 127). Спорадично зустрічається й для характеристики інших об'єктів: *злидні, смуток, самотність* (с. 51); *смутно і тужно тепер осінніми днями* (с. 89); *смутні пісні співати* (с. 21); *невимовне смутними, як ніч чорними очима* (с. 22). Загалом у повісті виявлено 60 одиниць з коренем *сму-*, що становить 33 % від загальної кількості слів (54 787 од.).

Більш глибокий ступінь “важких” емоцій передає **лексика плачу**, що вербалізується через *сльози, плач, ридання*. Функції плачу в неоднакових обставинах різні. Найбільше сліз “укладено” в очі циганки Маври. *Гарячими слізьми* оплакує вона свою подружню зраду (сльози як покаяння). *Божевільним плачем* розпуки переживає своє вигнання з табору (сльози безсилля). Коли зрозуміла, що ніщо не допоможе, *виплакала сльози* (сльози як нездійсненність бажаного). Заливається *гіркими сльозами*, коли залишає на якийсь час малу Тетянку, а сама йде мандрувати. Утирає *мовчки сльози з очей*, коли обіцяє Тетянці навідувати її (сльози перед розлукою із чужою дитиною). *Криваві сльози, змішані зі сльозою радості* бачить Мавра на картах, коли сама собі гадає (сльози як фатум). *Сльози затемнюють їй вид*, коли бачить Гриця (сльо-

зи як неусвідомлений материнський інстинкт). Інші персонажі теж із різних причин проливають сльози. **Сльози знов спинилися в [...]** очах Настки, коли вона дорікає Грицеві за Туркиню (сльози як прохання). **Сльози втиснулися в [...]** очі, коли Гриць подумки відмовляється від Туркині (сльози прощання).

Великі **пекучі сльози** лле Тетяна, коли назавжди прощається із Грицем (сльози розлуки). Іваниха Дубиха *глядить крізь сльози* на свою безнадійно закохану доньку Тетяну (сльози через хвилювання за рідну дитину). На похороні Гриця його *товариші-хлопці походжають, утираючи сльози* (сльози у зв'язку зі смертю ближнього). Великий жаль батьківських почуттів передається через сльози й жаль старого Андронаті, коли він вимушено покидає дочку Мавру. Наведемо ширший контекст, бо супровідні слова теж відіграють певну роль у поглибленні скорботи: *Мавро! — кричала з болю душа, ридало серце батькове, і знов сльози залляли його вид [...]. Ніколи такого гіркового жалю не зазнавав ще в своїм житті, як сими днями. Воліла би була вона малою вмерти, як в найкращих літах от таким способом осиротіти, змарнуватися. Через що? — крикнув розпучливо, ударивши так само з дикого жалю в долоні. Коли взяв її гріх в свої сіті* (с. 21) (сльози відчаю, сльози розлуки). Лексема **сльози** вживається в тексті 27 разів (15% від загальної кількості слів).

Вищий ступінь внутрішнього болю маркують семантичні одиниці з коренем **плак-/плач-** (*плакати, плачучи, заплаканий, розплактатися*). У різних контекстах — особливий характер плачу. Боєм вічної скорботи плаче струна на скрипці старого Андронаті: **Плакали скрипки, дзвеніли цимбали, дрижали сопілки, а над всіма царювала одна-одніська струнка Андронатової скрипки. О, та скрипка! Зойком кидалася, голосом блукаючи, сумом розливалася, між циганів рвалася, а про Мавру, Раду все оповідала (с. 13). Мавра, коли усвідомлює, що від неї відібрали дитину: *наново вибухла плачем Мавра; заходиться з божевільного плачу, плаче і підіймає, благаючи, до них руки; [...]* **розплакалася наново; розплакалася ще більше** (плач із відтінком повторюваності). Плачуть у повісті й залюблені в Гриця Настка й Тетяна, плаче Мавра, оповідаючи людям про своє нещасливе життя. Найчастіше персонажі плачуть із жалю й болю. Та буває плач і від радості. Напр., коли Іваниха Дубиха прихистила Мавру, циганка **розплакалася на добре**. У наступному контексті маємо поєднання обох видів плачу: **Плакала вона з горя, з злиднів, з турботи і жалю, туги, але плакала і з радості, коли батько ступив в її хатину і вони пізналися** (с. 192). Коли Мавра дізналася, що Гриць її син, **плакала, рвалася йти до сина** (плач радості). Усього в повісті 66 фіксацій з коренем **плач-/плак-**, що становить 36 % від загальної кількості слів.**

Віднаходимо в аналізованій повісті ще один доказ депресії — відображення **самотності**. Під час депресивних станів людина часто хоче побути одна. У словнику психологічних понять за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського термін “самотність” визначають як один із психогенних

факторів, який впливає на емоційний стан людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей [Психологія. Словарь 1990]. Серед персонажів твору найбільш самотньою є Мавра. Спершу вона покарана самотністю, коли була вигнана з табору, що передано через невласне пряму мову: *Однак чому вона тут сама?* (с. 22). *Лиш тишина і тишина, і вона ось тут сама* (с. 22). *Сама вона, хоч молода і гарна* (с. 25). Далі Мавра відчула себе чужою серед людей і добровільно усамітнілася: *Але відтепер хоче вона вже прожити на самоті. Геть сама* (с. 31); [...] *буде там на самоті між людьми* (с. 32); *її тягне тепер до самоти* (с. 32). Потім самотність стала вже вимушеною через життєві обставини, при цьому супроводжується глибоким душевним болем, відчаєм, навіть в окремих випадках і страхом: Мавра *перешіптується сама з собою* (с. 51); *вона сама на світі, ніхто її не оборонить* (с. 55); *вона ж сама. Живе циганка-ворожка сама одна* (с. 191). Мінорним поетичним акордом суму звучить неодноразове повторювання *сама я на всю гору, на весь ліс* із різними варіантними доповнювачами: *Сама на всю гору, на весь ліс... сама...* (с. 56); *вона так високо на Чабаниці, сама-саміська чи не на всю сторону [...]* (с. 76). *От я, бідна, сама на цілий ліс, і людська нога лиш рідко заблуджує до мене* (с. 155). *Ади, я сама-саміська на цілу гору, на цілий ліс, лиш сама осталася. Сама, синопьку* (с. 156). *Сама, синопьку, сама. І сама на всю гору, на весь ліс, сама й сама* (с. 162). *Сама на всім світі, на цілу гору, на цілий ліс* (с. 176). *Одна я, бідна, змарнована циганка, сама на цілу гору, на цілий ліс* (с. 191). *Коли б я була те зілля тоді мала при собі, [...] не була б нині Мавра сама по лісах, сама на всім світі [...]* (с. 93). *Я тепер сама-одніська на цілу гору, на цілий ліс, на весь світ* (с. 126). Самотність стала звичним станом: [...] *аж в ліс в її самоту приволіклися за нею звідкись* (с. 163). Про самотність Маври роздумує й батько Андронаті: *І Раду свого лютого любила, і малярського боярина любила, а сама одна осталася [...] в світі десь пропала [...]* (с. 106) (абсолютна самотність). Вдумливе читання тексту переконує, що самотність Маври зумовлена не соціальними, а індивідуально-особистісними передумовами. Самотністю наділені не тільки особи, але й птахи, тварини, предмети довкілля: *самітній ворон, самітня оселя-хатинка, самітний млин*. І це вже „не просто констатація автором й усвідомлення ліричним героєм стану самотності, а яскраве зображення в різних формах мовного вираження всіх відтінків переживання цього стану” [Переломова 2012: 65] (жирний шрифт у цитаті автор. — В. П.).

Усього в повісті лексема *сама* зі значенням ‘самотня, одинока’ має 32 фіксації; *самітній/-ий* — 6 фіксацій; *самітна/-я* — 4; *самітність* — 3; *самота* — 13; *сама-самісінька* — 2; *сам-один* — 2; *сама-одніська* — 1 фіксація. Усього виявляємо 63 слова з коренем *сам-* (35%). Високу частотність уживання зазначених лексем можна трактувати як „суб’єктивно забарвлений результат

художньо-образної рефлексії об'єктивного світу" [Бехта 2007: 119]. Іншими словами, текст — явище не лише мистецьке, але й психологічне.

Отже, художнє мовлення завжди містить приховану інформацію про автора. Психолінгвістичний підхід до реконструкції мовної особистості допомагає виявити елементи психічної саморефлексії. На основі аналізу мовного фактажу можна судити про стан чи настрої автора в момент написання тексту. Сукупність мовних одиниць на позначення смутку, плачу, самотності розглядаємо як діапазон глибокої авторської депресії в момент написання повісті *В неділю рано зілля копала*. А оскільки депресивні прояви є і в інших творах письменниці (про це йдеться в попередніх статтях авторки цієї статті), можемо припустити, що О. Кобилянська не була щасливою людиною. Однак це не завадило їй створити шедевр, яким нині захоплюється весь українознавчий світ. Багатовимірний феномен О. Кобилянської ще не вивчений достеменно, тому є перспектива досліджень її текстів у психолінгвістичному руслі.

Список використаної літератури

- Беянин В. П., *Психолінгвістический аспект художественного текста*, Москва: Изд-во МГУ, 1988.
- Бехта І. А., *Художньо-естетичні концепти англomовного літературно-художнього твору модернізму*, [в:] „Вісник Сумського державного університету. Сер. Філологія”, 2007, № 1, т. I, с. 117–122.
- Вольф Е. М., *Функциональная семантика оценки*, Москва: Наука, 1985.
- Зубцов Д., *Депресія: визначення та симптоматика*, [в:] „Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки”, 2016, № 1, с. 77–81.
- Кобилянська О., *В неділю рано зілля копала*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (02.01.2018).
- Овсяннико-Куликовський Д. Н., *Язык и искусство*, СПб.: Изд-во И. Юровского, 1895.
- Переломова О. С., *Філософсько-світоглядні аспекти лінгвістичного виміру концепту “самотність”*, [в:] „Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії”, 2012, вип. 50, с. 63–70.
- Психология. Словарь*, ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского, Москва: Политиздат, 2-е изд., 1990.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Belyanin V. P., *Psixolingvisticheskiy aspekt xudozhestvennogo teksta [Psycholinguistic Aspect of the Artistic Text]*, Moskwa: Izd-vo MGU, 1988.

- Bekhta I. A., *Khudozhno-estetychni kontsepty anhlomovnoho literaturno-khudozhnoho tvoriv modernizmu [Artistic-Esthetic Concepts of the English Literary-Artistic Text of Modernism]*, [v:] „Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Ser. Filohia”, 2007, № 1, t. I, s. 117–122.
- Volf E. M., *Funkcionalnaia semantika ochenki [Functional Semantics of Estimation]*, Moskva: Nauka, 1985.
- Zubtsov D., *Depresiiia [Depression: Definition and Symptomatics]*, [v:] „Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Psykholohichni Nauky”, 2016, № 1, s. 77–81.
- Kobylanska O., *U nediliu rano zillia kopala [On Sunday Morning She Dug the Herb]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (02.01.2018).
- Ovsyaniko-Kulikovskij D. N., *Yazyki i iskusstvo [Language and Art]*, SPb.: Izd-vo I. Yurovskogo, 1895.
- Perelomova O. S., *Filosofsko-svitohliadni aspekty linhvistychnoho vymiru kontseptu “Samotnist” [Philosophical-Ideological Aspects of the Linguistic Dimension of the Concept of “Loneliness”]*, [v:] „Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii”, 2012, vyp. 50, s. 63–70.
- Psichologiia. Slovar’ [Psychology. Dictionary]*, red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. Moskva: Politizdat, 2-e izd., 1990.